

Данијела РАДОЈЕВИЋ*

О ЗНАЧЕЊИМА И ФУНКЦИЈАМА БЕСПРЕДЛОШКОГ ИНСТРУМЕНТАЛА У ЈЕЗИКУ МЕЂУРАТНЕ ЦРНОГОРСКЕ ПРИПОВЈЕДАЧКЕ ПРОЗЕ

Апстракт: Предмет овог рада је синтаксичко-семантичка анализа инструментала без предлога на примјерима из језика међуратне приповједачке прозе Николе Лопичића, Михаила Лалића, Милована Ђиласа и Душана Ђуровића – четири репрезентативна представника ове прозне форме у периоду између два рата који потичу са подручја Црне Горе. Анализом су обухваћене различите семантичке категорије овог падежа и њихове реченичне функције, почев од инструментала оруђа, преко субјекатског, предикатског, објекатског инструментала, те квалификативног и инструментала узрока, до спацијалног и темпоралног инструментала. При томе, користећи и традиционалну и савремену литературу, кроз анализу инструменталних значења и функција, указано је и на поједине разлике у тумачењима, а посебно у терминолошким одређењима када су семантичке и функционалне категорије ове падежне форме у питању.

Кључне ријечи: инструментал, приповједачка проза, Никола Лопичић, Михаило Лалић, Милован Ђилас, Душан Ђуровић, значења, функције

УВОД

1. Узимајући у обзир терминолошка одређења која прате типологију прозе, под приповједачком прозом истакнутом у наслову овог рада подразумевају се двије прозне форме творене по истим или сличним обрасцима, а различите у погледу дужине — приповијетка и тзв. кратка наративна проза. Таква језичка грађа нара-

* Мр Данијела Радојевић, ЦАНУ, Институт за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, Подгорица

тивних текстова Николе Лопичића, Милована Ђиласа, Михаила Лалића и Душана Ђуровића настајала у периоду између два свјетска рата, била је предмет анализе која разоткрива синтаксичко-семантичку структуру беспредлошког инструментала.

1.1. Никола Лопичић је писац превасходно познат по свом приповједачком умијећу и његово цјелокупно књижевно стваралаштво везано је за период између два рата. За разлику од њега, међуратна приповједачка проза преостала три поменута писца чини почетну фазу у њиховом стваралаштву и основу за касније стваралачке узлете. Посебно је значајна међуратна приповједачка проза Михаила Лалића, која представља, уз поезију коју је такође у том периоду писао, почетну фазу у његовом стваралаштву, заправо прво што је из пера овог писца настало. Овај сегмент из његовог стваралаштва доскора је био потпуно непознат широј читалачкој публици, тако да до сада није могао бити студиозније анализиран.

2. Инструментал је још од давнина изазивао бројне несугласице међу лингвистима, „првенствено због семантичке ширине и непрецизних критеријума за разликовање и одређивање основних значења” (Башановић-Чечовић, 2015: 143). Тако је често постављано питање приоритета социјатива, инструментала оруђа или просекутива у оквиру исте морфолошке категорије. Данас се приликом дефинисања овог падежа јасно издваја значење заједнице као опште значење, које обухвата два ужа значења — значење оруђа и друштва. Овакво одређење приоритетних инструменталних значења потиче још од Александра Белића (1959: 99) и Милке Ивић (1954: 269).

Иако је неспорна веза инструментала „оружа” са социјативном категоријом, у складу са потребама и опсегом овог рада, анализом смо обухватили само примјере инструментала без предлога (слободног инструментала) и његове разноврсне семантичке категорије и функције, док анализа социјатива и његов однос према оруђнику може бити предмет посебног научног рада.

ИНСТРУМЕНТАЛ ОРУЂА/СРЕДСТВА

3. Још је Милка Ивић у својој познатој студији о значењима српскохрватског инструментала (1954: 7) издвојила категорију тзв. инструментала „оружа”, као основну семантичку категорију овог падежа. Овдје се појам оруђа схвата у ширем значењу, тако као средство, осим правог предмета, оруђа којим се врши радња, може би-

ти употријеђена и нека апстрактна именица, потом појам-орган (интегрални дио обично човјековог тијела), појам-предмет или материја која се схвата као дио цјелине са агенсом у тренутку вршења радње и појам-предмет као превозно средство уз глаголе кретања. Све значењске нијансе потврдили смо на испитиваном језичком корпусу великим бројем примјера. Наводимо неке од њих:

Ошишаше ме код куће *кривим маказама* (Лоп., VI, 144); Коппао је *мошником* (Лоп., III, 120); а желио је да га исијеку *ножевима* (Ђил., 91); гори од којег а хоћеш сељака, јер ни *ралом* заорати не зна (Ђил., 144); и Обрад лупа *шољајом* у врата (Лал., 97); све су њих затворили, обвили *јажњом* и *љубављу* (Ђил., 357); оћутнуо мало, протрљао *рукама* своја цгољава колена (Ђур., I, 70); Сунце је пипало *рудим* и *свјежим њрсћима* по соби (Ђил., 312); па да ти је платим *брашном* (Лоп., II, 61); А те исте лозе већ дуже времена није доспјела ни да покропи *илавим каменом* (Лоп., I, 160); Становништво се прехрањивало *хељдиним* и *ражаним хлебом* (Ђур., II, 147); Долазили би обично ноћу, *аушомобилом* (Ђур., II, 58); Кад идем овако *колима* одмах ме обузме други осјећај чим сам ушао у шуму (Лоп., III, 60).

Према терминологији М. Ивић, у наведеним примјерима имамо тзв. спроводничку функцију инструментала, односно инструментал спроводничког типа, као једну од основних семантичких категорија овог падежа, гдје појам који је подређен субјекту, или је његов интегрални дио, изводи акцију идентичну с акцијом самог субјекта (1954: 51). Инструментал у овим примјерима је у функцији праве допунске падежне синтагме.

Инструментал у примјерима у којима се јавља и дио тијела вршиоца радње којим се он служи у обављању дјелатности потврђен је и у неким црногорским народним говорима (Пешикан, 1965: 189), али и у савременом језику (Стевановић, 1969: 424).

4. Као посебна подврста инструментала који означава материју може се схватити инструментал којим се означава неопходна грађа ради остварења какве акције изградње (Ивић, 1954: 22). То је инструментал уз глаголе типа *зидати*, *градити*, *правити* и сл., који представља стари словенски значењски тип инструментала „гра-

ђе”, а на језичком материјалу који је био предмет нашег изучавања посвједочен је сљедећим примјерима:

Радишићка кућа зидана *бираним каменом* (Лал., 110); *цименџиом* је то зидано (Лал., 137); Мала, уска башта пуна јоргована, ограђена је била *дебелим сџарим зидом* (Лоп., III, 181); Испод дуда водио је широк сеоски пут, ограђен *џирњем и драчом* (Лоп., VI, 53); зелене се кућице од лишћа и маховине (...) приграђене *дуковим џирујинама* (Лоп., III, 221); растао је нечији купус ограђен *сладим џлојом* (Лал., 105); и посматрала куће од камена, покривене сивом ћерамидом (Ђур., II, 68).

Ови примјери специфични су по томе што спадају у категорију тзв. омогућивача, гдје појам-омогућивач условљава извођење акције, омогућује њено остварење (Ивић, 1954: 15).

4.1. На основу спроведене анализе када је основно инструментално значење оруђа у питању, увидјели смо да у овом дијелу изучавани писци не користе у карактеризацији говора својих ликова дијалекатски маркирану особину продирања социјатива у семантичко поље оруђника, већ је присутна тежња да се испоштује књижевнојезичка норма. Они по томе одступају од стања забиљеженог у црногорским народним говорима (Пешикан, 1965: 189; Стевановић, 1933–1934: 108; Милетић, 1940: 527–528; Вујовић, 1969: 300; Јовановић, 2005: 249; Ђупић, 1977: 119; Пижурица, 1981: 187; Вуковић, 1938–1939: 83) и језика литерарне традиције (Остојић, 1976: 222–223; Ненезић, 2010: 314; Тепавчевић, 2010: 445–446), гдје је ова појава заступљена у мањој или већој мјери.

5. У приповијеткама Н. Лопичића и М. Ђиласа фреквентне су заклетва и клетва као одраз посебног менталитета људи и средине која се у приповијеткама приказује, гдје се вјеровало у магијску моћ ријечи и тежину изговорене заклетве или клетве. Такав однос, према клетвама посебно, у Црној Гори датира још из времена Петра I и Петра II Петровића, гдје су клетве биле условљене улогом коју су имале у друштву. „У злу се и немаштини живјело, зло је требало искоријенити, а немаштину побједити. Ту клетва долази као помоћ. Њој се прибјегавало као заштитници” (Остојић, 1997: 85).

У беспредлошком инструменталу најчешће стоји име појма као средства за заклињање, а рјеђе и као средства којим се куне. Овај

инструментални облик спада у спроводнички инструментал и посвједочен је сљедећим примјерима из проучаване језичке грађе:

И ја ти се кунем *мојијем образом* да нећеш (Лоп., II, 307); За-клео му се Мргуд *хљедом својим* (Лоп., III, 113); кунем се *Господом Бојом*, да не знамо куд ћемо га одвести (Ђил., 177); Не брукај се, не срамоти мртвога оца, *бојом* те кумимо (Ђил., 351); Само му реци да сам га заклињала *млијеком*, да сам га заклињала *овим* — ухвати се она за груди (Ђил., 418); Пуштите ме, *Бојом* вас кумим ако га имате (Ђил., 217); Као да неко вјерује данас и у свеце а не заклетве *свецима* (Ђил., 199).

СУБЈЕКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ

6. Језик међуратне приповједачке прозе изучаваних писаца обилује примјерима инструментала у пасивим конструкцијама, па је тип пасивне реченице са обликом вршиоца радње у инструменталу чест на проучаваном језичком корпусу. То је тип субјекатског инструментала у функцији семантичког субјекта. Он обухвата више врста које су потврђене на проучаваном корпусу.

Најприје тзв. *инструментал ајенса/исеудоајенса* (Пипер, Антонић и др., 2005: 237) који се јавља с предикацијом типа *биши окружен, ойкољен, настјањен, насељен и сл.* (у нашим примјерима и уз *нагрижен, йришиснуи*), уз услов да именица у инструменталу представља живо и јавља се у множини. Такве примјере забиљежили смо у језику приповијетки Н. Лопичића и М. Ђиласа:

Кроз авлију, брз преплашен, опкољен *људима, женама и дјецом*, летио је престрављен зец (Лоп., II, 89); Чврста, саграђена од камена, грађевина је била сва искићена заставама, пуна зеленила, опкољена *народом* (Лоп., II, 293); Само је према отвореним прозорима оживљавала башта кроз цвркут птица и тупо падање воћа нагриженог *ирвима* (Ђил., 312); Пут је сав био притиснут *сељацима, сјоком, мајарцима* натовареним за градски Пазар (Лоп., I, 59).

У овим примјерима беспредлошки инструментал представља „скупину живих бића обједињених обично неком заједничком особиним, или се схвата као сила, стихија” (Пипер, Антонић, и др., 2005: 237).

Име субјекта као право, свјесног вршиоца радње у инструменталу у савременом језику је релативно ријетко јер га замјењује облик предлошко-падежне везе *од + іенийив*, што потврђује и језик изучаваних приповједачких форми.

6.1. Када је у питању облик са субјектом у инструменталу у пасивним реченицама који има шири дијапазон употребе, то је најчешће облик инструментала имена неке несвјесне спољне силе, која је творац процеса означеног одговарајућим глаголом (најчешће неке природне појаве), или, пак, они примјери гдје у инструменталу стоји име предмета који је вољом, чак и акцијом другога изазвао одређени процес, и гдје је тај предмет у ствари средство за вршење процеса. Оно што оба типа инструментала субјекта у пасивним реченицама повезује јесте то да је у питању облик инструментала аблативног карактера.

Обје врсте овог инструментала потврђене су сљедећим примјерима из проучаване приповједачке прозе:

Накупљена вода, тјерана *вјейром*, текла је преко камења (Лоп., II, 240); Поваздан обасјана *сунцем* — планина се предвече замрачи и остудени (Лал., 128); Загушена *снијејом*, долина није давала одјек (Лал., 132); помешан са мирисом загрејаног, *сунцем* опрженог летњег камена (Ђур., II, 108); Осјећао је како је везан *дебелим ужејом* (Лоп., I, 110); лежала су мртва два њихова официра, изрешетана *мецима* (Лоп., II, 77); цефердар везен *џананом средрном жицом* (Ђил., 139); окупили се око гроба, исклесаног *длейом* у голом љутом камену (Ђур., I, 29).

ПРЕДИКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ

7. Тип предикатског инструментала јавља се у функцији „семантичког језгра у копулативном предикату, и семантичке допуне у семикопулативном и у декомпонованом предикату” (Пипер, Антонић и др., 2005: 239). На проучаваном корпусу овај тип инструментала забиљежили смо у функцији семантичке допуне уз семикопулативне глаголе сложене рекције типа: *йосійаџи*, *(у)чиниџи некоја неким (нечим)*, *најравийи се неким (нечим) смайраји*, *наз(и)ваји*, *зваји*:

Један страх и одвратност чинили су је *нейовјерљивом* (Лоп., III, 209); просто га у трен направила сѝрашилом (Лоп., II, 105); Ја немам ништа да Вас частим, а част увијек сматрам задужењем (Лоп., III, 232); Живот не би постао љунијим (Ђил., 354); и ова дивља грдоба чинила ми се најљейшим крајем на свијету (Лал., 116); а у себи се смеје и сматра нас *будалама* (Ђур., I, 49); Зашто баш њега то да снађе, да га направи чудовишћем и *сѝрашилом* од којег а ће се грозити читава брда (Ђур., I, 137); и најзад не учинити ни себе нити икога до краја *срећним* (Ђил., 355); па ипак је било нечега што се мора назвати грујарсћвом (Лал., 115); Ми га нисмо разумева-ли и, неки из шале а неки подругљиво, звали смо га због тога „*конзулом*” (Ђур., II, 14).

7.1. Забиљежили смо и усамљен примјер предикативног инструментала уз глагол *дѝи* у језику приповједачке прозе Николе Лопичића, који је стилски маркиран: док је била *дјевојком* (Лоп., I, 170). То је инструментал у функцији семантичког језгра у копулативном предикату. Овај инструментал „апозитивног” типа карактеристичан је код именица које означавају особу у одређеном старосном добу да би се показао временски период паралелан са тренутком вршења глаголске радње (Ивић, 1954: 146). У савременом језику замијењен је предикатским номинативом, али уз нагласак да му конструкција *као + номинатив* јесте синтаксичко-семантички еквивалент, али не и стилски (Пипер, Антонић и др., 2005: 239–240).

ОБЈЕКАТСКИ ИНСТРУМЕНТАЛ

8. Анализирана приповједачка проза обилује и примјерима објекатског инструментала. Управо право падежно значење допуне беспредлошки инструментал има у оним примјерима гдје је појам с именом у инструменталу у функцији неправог објекта у вези са којим се врши глаголска радња, а гдје се семантички такође додирује са значењем оруђа. Примјери уз глаголе који значе извођење извјесних покрета који су својствени појединим органима (нпр. *климаји главом, жмиркаји очима, махаји руком и сл.*) и представљају употребу инструментала у својству субјектовог заступника у остваривању медијалног глаголског значења (Ивић, 1954: 101), чести су на изучаваном корпусу:

Игуман преврну *очима* (Лоп., I, 60); Домаћин само одби и слегну *раменима* (Лоп., II, 97); који су пред њима весели касали и млатарали *својим великим крујним ушима* (Ђур., I, 9); Кад и он поче бесциљно млатарати *рукама* (Ђил., 56); замаху *џавом* и шкрипну *зудима* (Ђил., 215); а Јоко клима *џавом* (Лал., 117); Вртео је *џавом*, жмиркао *очима* и шмрктећи од назебLINE нешто мицао *уснама* и претресао у својој глави (Ђур., I, 91); Чутурило би их слушао, мљацкао *великом уснама* као корњача (Ђур., I, 66).

8.1. И други тип објекатског инструментала уз глаголе типа *ујрављајџи*, *владајџи*, *јосјодаријџи*, *џрјовајџи*, *ијрајџи се* и сл. потврђен је у језику изучаваних приповијетки:

ујрављао је мојџором, пазио га, давао му снагу (Ђур., II, 176); Полако, оне су завлададе кућом и свим *сјварима* и *живојџом* у њој (Ђил., 349); и почео да размишља како га та несрећна мисао све више осваја и како *њиме* немилосрдно влада (Ђур., I, 34); Стричан трјује свињама (Лоп., I, 276); ниже вирове и игра се лишџем (Лал., 123); одувијек су се бавили киријањем (Ђил., 411); Баратао је чековима и акцијама (Лал., 65); Снежна бура поново продрмуса кровом (Ђур., II, 118); Ауто је тресао мојџором између тешких и готово голих камених дрда (Ђур., II, 129).

КВАЛИФИКАТИВНИ ИНСТРУМЕНТАЛ

9. У новијој лингвистичкој литератури инструментал са значењем начина назива се и квалификативним инструменталом (Пипер, Антонић и др., 2005: 255). Овај тип инструментала посвједочен је следећим примјерима из проучаване језичке грађе:

Дивљим џрком појури с њим ка планини (Лоп., I, 135); а затим додаде *јрозничавим шайајџом* (Ђил., 434); тада су почели *својим јоршџачким звонким џласом* да говоре (Ђур., I, 14); Сузе му потекоше *јојџоком*, саме од себе (Ђил., 121); Киша је лила *џуском* (Ђил., 185); *Клецавим кораком* пође до кревета (Лал., 130); Бабан загази и поче да удара *снажним замасима* (Лал., 137); Прилази катуну *јречџем* и хвата дођу страну (Ђур., II, 26); рече старији син *мимиком* и стави руку на

обарач (Ђур., II, 86); бацио *једним замахом* у неку провалију (Ђур., II, 100); и ауто пође *средњом брзином* (Ђур., II, 119).

Инструментал је у овим примјерима у функцији одредбе управног глагола, с тим што његова семантичка веза са основним значењем овог именског облика свакако остаје.

У примјерима начинског инструментала са помјереним значењем осјећа се семантичка нијанса основног значења оруђа, тј. овдје инструментал може значити и начин и средство, као у примјеру из приповијетке Николе Лопичића: Чувај се ти, Шако, да те не чује Илија, пошто можеш те ријечи *їлавом* платити (Лоп., II, 217).

КАУЗАЛНИ (УЗРОЧНИ) ИНСТРУМЕНТАЛ

10. Инструментал узрока (каузални инструментал) је такође потврђен у језику приповједачке прозе којом смо се бавили, а може се јавити у два различита структурна типа реченица, које повезује иста значењска нијанса каузалности:

Љубав према твојим мукама, према крсту који носиш, који ти се *срамоїшом* утесао на чело (Ђил., 189); Јупу се налише образи *сїигом* (Ђил., 237); немој да је узбуђујеш *овим* (Ђур., I, 74); Ми дјеца смо заборавили све, и његово лице и очи и руке и запамтили само плећи, погурене *радом*, *їоварима* и *їодинама* (Ђил., 431); У лету Мато виде жену, запрепашћену, дигнуту *їреском* и *їаламом* иза наћава (Ђил., 270); Охрабрен *сељаковом шуїњом* и *забуном*, командир је размахивао рукама (Лал., 126); па што да жалим то имање, ту наваљену међу, ту долину пребијену *неродицом* (Лоп., I, 111); *Доласком* доктора Спасића оживље све наједаред (Ђил., 319).

Као што примјери показују, овај тип инструментала јавља се и уз трпне придјеве којима се означава неко успостављено стање, а именица у инструменталу дјелује као каузатор (изазивач/подстрекач) датог стања и може се издвојити и у посебну подврсту субјекатског инструментала, тзв. *инсїруменїал каузаїшора* (Пипер, Антонић и др., 2005: 239).

У посљедњем од наведених примјера беспредлошки инструментал уз узрочну има и временску значењску нијансу и може бити замијењен инструменталом с предлогом *с(а)*.

11. Специфични су примјери беспредлошког инструментала уз глагол *мирисаџи* и њему семантички сродне глаголе (*смрдјеџи*, *даздјеџи* и сл.). По мишљењу М. Ивић, ови примјери су на граници између инструментала узрока и спроводничког инструментала (1954: 94), М. Стевановић их убраја у категорију аблативног инструментала, која је опет веома блиска инструменталу узрока (1969: 428). Ова употреба није толико типична за савремени језик, а присутна у народним пјесмама и пословицама (Ивић, 1954: 94–95). Ми смо је у језику приповијетки које смо проучавали забиљежили у сљедећим примјерима:

у црну, разривену земљу, која је одасвуд из шуме *мирисала цвијеџом* (Лоп., II, 319); Жита, таласава, зарудјела, *мирисала зрењем* и *жеџом* (Ђил., 39); и душа му *заудара лешином* (Ђил., 59); беше му пријатно и угодно на постељи која је *мирисала белином* и *чистиоћом* (Ђил., 104); Просторије *смрде љвожђем* и *оловом* (Лал., 101); гдје је *мирисало влаџом* и *џријашњом кишом* (Лал., 120); Читаво прољеће сам преболовао под неким прњама што *су баздиле знојем* и *крвљу* (Лал., 116).

У савременом језику овај инструментал је замијењен предлошко-падежном везом *на* + *акузаџив*. Али исто тако неки примјери могу бити замијењени предлошко-падежном везом *од* + *џениџив*, гдје се види право аблативно значење: *заудара лешином* = *заудара од лешине*; *смрде љвожђем* и *оловом* = *смрде од гвожђа и олова* итд.

СПАЦИЈАЛНИ (ПРОСТОРНИ) ИНСТРУМЕНТАЛ

12. На испитиваном језичком корпусу забиљежили смо веома фреквентан инструментал са значењима непосредне просторне локализације — просекутивности, који се јавља уз глаголе кретања и глаголе простирања:

Широким сеоским љуџем, покрај ограђених долина, Машут је једнако ђутљиво тјерао волове (Лоп., I, 96); да не гледам толико момака како луњају *селом* без посла и зараде (Лоп., I, 157); Вран чуперак косе милио му је *лицем* (Ђил., 27); и телад, радосно, трче *уџринама* (Ђил., 35); Нешто тешко као олово размљело му се *џелом* (Ђил., 103); ја сам ето гладан и жедан и идем *џољем* (Лал., 119); бежи плаховито *џланин-*

ским кланцима, ѿросецима и клисурама (Ђур., I, 5); Лисице скачу, трче камењарима и ѿройланцима (Ђур., II, 42).

Просекутивни инструментал одликује се највећим бројем потенцијалних синонимских односа (Станојчић, 1967: 121), тако да се умјесто њега могу наћи акузатив са предлозима *кроз*, *низ*, *уз* или конструкција *ѿо* + *локаѿив*.

Према синтаксичкој функцији прилошке одредбе, просторни и временски инструментал (в. ниже) називају се и *адвербијалним инструменѿалом* (Пипер, Клајн, 2013: 375).

ТЕМПОРАЛНИ ИНСТРУМЕНТАЛ

13. Језик изучаваних приповијетки богат је и примјерима темпоралног инструментала. Он се јавља, као и просторни, у одредбе-ној функцији, али као нешто семантички удаљенији од основног инструменталног значења. Овај падежни лик који је углавном изгубио динамички карактер свог временског значења, те почео да се губи као посебна падежна категорија, у језику међуратне приповједачке прозе изучаваних писаца биљежимо најчешће од именица *ноћ*, *дан*, *јуѿро*, *зора*, али и од оних које означавају поједине дане у недјељи и сл. Наводимо неке од примјера:

Зором га nestало с имања (Лоп., I, 246); *Ноћу* се некуд изгубио (Ђур., II, 115); *Ноћу* је ишао кроз поља и чувао имања (Лоп., VI, 70); Сам *дању* и *ноћу*, одавно је желио да се сrete и проговори са човеком (Лал., 128); Сунчев сјај што је *јуѿром* на њима подрхтавао (Лоп., VI, 56); Не дате човеку ни *недељом* да душом дане (Ђил., 312); *Пеѿком* се обавезно пунио длан (Лоп., VI, 116); Прашина испод аутомобила Равлића га заспе бар три пут *недељом* (Ђур., II, 112); Па и кад је сишао, то је било *ѿазарним даном*, ради посла (Ђур., I, 148–149); *Дању* са катуна пуца видик, ретко тако велики и диван (Ђур., II, 27).

Први примјери инструментала од именица *зора*, *ноћ*, *дан* представљају тзв. инструменталне изразе са значењем временске тачке (Ришнер, Глушац, 2013: 238), којима се означава радња која се догађа заједно и упоредо с временом означеним инструменталом. Код беспредлошког инструментала у осталим примјерима (који означавају дане у недјељи или такође дјелове дана) виде се махом ите-

ративни елементи значења и очигледна је напоредност са истицањем понављања радње у свим оним моментима када се и оно што се означава именом у инструменталу понавља. Дакле, значењски, ова је конструкција прилошког карактера. Овакав инструментал у новијој литератури назива се и *инструменталом симулираности* (Пипер, Клајн, 2013: 378).

13.1. Осим наведене употребе, темпорални инструментал на изучаваном језичком корпусу забиљежили смо и у сљедећим примјерима:

Тај нам човјек краде магазин *данима*, носи хљеб, маст, месо, рубље (Лоп., II, 54); *Ноћима* је сијевало (Лоп., I, 149); један мој земљак већ *годинама* живи продајући млијeko (Лал., 76); Јаглика, Иванова млада, *недјељама* је чекала на повратак мужа (Ђил., 350); требало је да се појави тај мали, притајени живот, који им већ *мјесецима* пије крв и разбија сан (Ђил., 370); *Годинама* тако путују коњи и људи, тегле товари (Ђил., 404).

У примјерима овог типа преовладава одређивање времена по дужини трајања. У новијој литератури овакав инструментал назива се *инструменталом временске локализације и квантификације* (Пипер, Клајн, 2013: 379).

Увидом у реченичну позицију коју заузимају падежни облици и темпоралног, а посебно спацијалног инструментала у нашим примјерима, потврђује се констатација да „падежни адвербатив радије заузима периферну позицију, финалну или иницијалну, а ређе медијалну у конструкцији” (Симић, Јовановић, 2002 (IV): 1074).

ОСТАЛЕ ЗНАЧЕЊСКЕ КАТЕГОРИЈЕ БЕСПРЕДЛОШКОГ ИНСТРУМЕНТАЛА

14. Облик беспредлошког инструментала у значењу средства користи се да значи и име дјевојке, жене са којом неко ступа у брак, што је одраз и посебне представе патријархалног друштва израженог неједнакошћу полова. Такве примјере забиљежили смо у језику међуратне приповедачке прозе Душана Ђуровића:

Кајао се одавно што се *њоме* оженио (Ђур., II, 31); како се он замакао онога дана када се *њоме* оженио (Ђур., II, 31); кад неко провуче кроз уши села како ће Јово да се ожени *Љу-*

шом (Ђур., II, 61); да ће се оженити *њоме* (Ђур., II, 63); и како оћеш да се ожениш *оном* (Ђур., II, 64).

15. У језику изучаване приповједачке прозе Милована Ђиласа, а нешто рјеђе и код Николе Лопичића и Душана Ђуровића, регистровани смо раширену употребу облика *собом* уз глаголе типа *носиши*, *водиши* и сл. умјесто социјативне синтагме *са собом*, што представља стилски ефектну архаичну црту у језику:

конације понијеше *собом* свијећу (Лоп., III, 286); Али ова самоћа која је *собом* доносила неку чудну плашљивост (Лоп., VI, 123); Донео је *собом* новац (Ђил., 64); Затим устаде и поведе *собом* дијете (Ђил., 304); када га запљусну неки топал поветарац, који је *собом* носио распевани глас воденица оздо са сањиве реке (Ђур., I, 72); Смotalи се конци око точкова и повукли *собом* жену која је била умрсила руке у њих (Ђил., 269).

Већина горенаведених примјера има социјативно значење које овдје подразумијева „заједницу вршиоца радње са предметом што га вршилац у вријеме вршења радње има при себи. Инструменталном облику *собом* у овом је случају значењски најближи израз *уза се*, којим се као верификатором овог типа значења и може супституисати” (Ковачевић, 2012: 38). Једино у посљедњем од наведених примјера конструкцијом *иовући собом* означена је околносна реализација субјекта која као нужну пратилачку особину подразумијева „спонтану” захваћеност објекта радњом. „Инструментално *собом* овдје је замјењиво акузативним *у седе* или пак изразом *својом снајом* као верификаторима овог типа (под)значења” (Ковачевић, 2012: 38).

16. Беспредлошки инструментал са циљним значењем забиљежили смо у примјерима са именицом *иосао*, у приповијеткама Николе Лопичића и Милована Ђиласа, а таква је иначе ситуација и код неких старијих црногорских писаца гдје се овај инструментал махом биљежи само у вези са наведеном именицом (Ненезић, 2010: 319; Тепавчевић, 2010: 440):

натоварили су је из села *иослом* за варош (Лоп., I, 228); Ја сам, рече придошлица, из Срема, па путујем *иослом*, као трговачки путник (Ђил., 266).

У новијој лингвистичкој литератури за овај инструментал користи се термин *интjенционални (намјерни) инструментал* (Пипер, Антонић и др., 2005: 271).

ЗАКЉУЧАК

17. У овом раду, кроз семантичку и синтаксичку анализу, представили смо употребу инструментала без предлога и његова основна значења и функције у језику приповједачке прозе настале између два свјетска рата из пера Николе Лопичића, Милована Ђиласа, Михаила Лалића и Душана Ђуровића. Утврдили смо да, без обзира на значајан удио дијалекатски инкорпорираних језичких елемената у говор литерарних јунака, којима се генерално одликују њихове приповијетке, у конкретном случају, када је у питању употреба беспредлошког инструментала, језик изучаваних писаца уклапа се у тадашњу српскохрватску језичку норму. Широки спектар примјера ове падежне форме на изучаваном корпусу послужио нам је за детаљну семантичко-синтаксичку анализу. Тако смо, кроз примјере из проучаваних дјела, настојали утврдити степен семантичке блискости између основног инструменталног значења оруђа, средства и других значења, најприје у оним случајевима гдје овај падеж, губећи своју примарну падежну допунску функцију, има функцију одредбе управног глагола. Најзад, кроз приказ и анализу семантички веома разуђених инструменталних значења и функција и разноврсност примјера којима је употреба овог падежа илустрована, настојали смо предочити и дио богатства језичко-стилског потенцијала изучаваних приповједача, гдје семантичко-синтаксички структурни лик беспредлошког инструментала представља тек једну од многобројних тема подстицајних за лингвистичку анализу и интерпретацију.

ИЗВОРИ

- [1] Лалић, Михаило (Лал., 2014), *Међурајино књижевно стваралаштво. Проза, поезија и кристалика (1935–1941)*, Крагујевац: Завичајно удружење „Комови”, Удружење писаца Крагујевца.
- [2] Лопичић М., Никола (Лоп., I, 2002), *Сељаци*, Сабрана дела, књига I, Београд: Стручна књига.
- [3] Лопичић М., Никола (Лоп., II, 2002), *На камену*, Сабрана дела, књига II, Београд: Стручна књига.

- [4] Лопичић М., Никола (Лоп., III, 2002), *Домаће оњнишће*, Сабрана дела, књига III, Београд: Стручна књига.
- [5] Лопичић М., Никола (Лоп., VI, 2002), *Пријовијејке и груји сјиси*, Сабрана дела, књига VI, Београд: Стручна књига.
- [6] Ђилас, Милован (Ђил., 2000), *Ране пријовијејке 1930–1940*, приредио Бранко Поповић, Београд: Нова.
- [7] Ђуровић, Душан (Ђур., I, 1936), *Међу дрђанима*, Београд.
- [8] Ђуровић, Душан (Ђур., II, 1964), *Људи с камена*, Сарајево: Свјетлост.

ЛИТЕРАТУРА

- [9] Башановић-Чечовић, Јелена (2015), „Употреба слободног инструментала и инструментала са предлогом с(а) у роману ‘Хајка’ Михаила Лалића (граматички и стилистички аспект)”, *Михаило Лалић сјо јодина од рођења (1914–2014)*, Подгорица: ЦАНУ, Одјељење хуманистичких наука, књ. 2: 141–163.
- [10] Белић, Александар (1959), *О језичкој љрироди и језичком развијку II*, Београд.
- [11] Вујовић, Лука (1969), „Мрковићки дијалекат”, *Срјски дијалектјолошки зборник*, књ. XVIII, Београд: 73–401.
- [12] Вуковић, Јован (1938–1939), „Говор Пиве и Дробњака”, *Јужнословенски филолој*, XVIII, Београд: 1–113.
- [13] Глушац, Маја и Власта Ришнер (2013), „Временски инструментал”, *Расјраве, Часојис Инсјијуйја за хрвајски језик и језикословље*, бр. 39/1, Загреб: 235–252.
- [14] Ивић, Милка (1954), *Значења срјскохрвајској инсјрументјала и њихов развој (синјаксичко-семантјичка сјудуја)*, Београд: САН, Институт за српски језик, књ. 2.
- [15] Јовановић, Миодраг (2005), *Говор Пашијровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- [16] Ковачевић, Милош (2012), „Нормативни аспекти конструкција типа ‘носити с (а) собом’”, *Осми линјвистјички скуј „Бошковићеви дани”*, Подгорица, ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 36: 31–47.
- [17] Милетић, Бранко (1940), „Црмнички говор”, *Срјски дијалектјолошки зборник*, XI, Београд: 211–663.
- [18] Ненезић, Соња (2010), *Језик Николе I Пејровића*, Подгорица: ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 20.
- [19] Остојић, Бранислав (1976), *Језик Пејра I Пејровића*, Титоград: ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 1.
- [20] Остојић, Бранислав (1997), „Лексичко-синтаксичка структура клетви у Горском вијенцу”, *Прилози о Њејошеву језику*, Никшић.
- [21] Пешикан, Митар (1965), „Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори”, *Срјски дијалектјолошки зборник*, књ. XV, Београд: 1–294.
- [22] Пижурица, Мато (1981), *Говор околине Колашина*, Титоград: ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 2.

- [23] Пипер, Предраг, Ивана Антонић и др. (2005), *Синтакса савременога српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига — Матица српска.
- [24] Пипер, Предраг и Иван Клајн (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- [25] Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2002), „Српска синтакса III. IV.”, књ. 4, *Линеарна структура исказних форми*, Београд: Јасен.
- [26] Станојчић, Живојин (1967), *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд.
- [27] Тепавчевић, Миодарка (2010), *Језик Стефана Мишрова Љубише*, Подгорица: ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 19.
- [28] Стевановић, Михаило (1933–1934), „Источноцрногорски дијалекат”, *Јужнословенски филолоџ*, XIII, Београд: 1–128.
- [29] Стевановић, Михаило (1969), *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- [30] Ђупић, Драго (1977), „Говор Бјелопавлића”, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIII, Београд: 1–226.

Danijela RADOJEVIĆ

MEANINGS AND FUNCTIONS OF THE INSTRUMENTALS
WITHOUT PREPOSITIONS IN THE LANGUAGE OF
INTERWAR MONTENEGRIN NARRATIVE PROSE

Summary

The paper analyzes the most important semantic and functional categories of instrumental without prepositions in the language of four significant representatives of the narrative prose in Montenegro between two world wars: Nikola Lopičić, Mihailo Lalić, Milovan Đilas and Dušan Đurović. Analysis has shown commitment of the studied writers to literarily-linguistic norms related to basic syntactic-semantic structure of this case. Various meanings and functions of instrumental has been analyzed in detail and pointed to some differences in interpretations, especially in the terminological determinations semantic and functional categories of this case forms.